

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2025. № 10.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.10.57>

УДК 330.34:332.142

Є. І. Бірюков,

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, маркетингу та публічного адміністрування, Заклад вищої освіти «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5333-8839>

ЗОВНІШНІ ТА ВНУТРІШНІ ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ САМОРОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

Ie. Biriukov,

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management,
Marketing and Public Administration,*

IHE “Academician Yuriy Bugay International Scientific and Technical University”

EXTERNAL AND INTERNAL FACTORS ENSURING THE EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF THE PROCESS OF SELF-DEVELOPMENT OF TERRITORIES

Метою дослідження виступає обґрунтування науково-теоретичних та прикладних аспектів щодо забезпечення саморозвитку територій України в сучасних умовах. Саморозвиток як економічна категорія вирізняється комплексністю та може розглядатися як системний безперервний процес

забезпечення збалансованого розвитку територій, заснований на раціональному використанні наявних ресурсів, активізації потенційних можливостей і конкурентних переваг із метою підвищення керованості організаційно-управлінських, фінансових, інфраструктурних та соціальних підсистем для забезпечення підвищення якості життя населення. Обґрунтовано, що можливість саморозвитку територій залежить від зовнішніх та внутрішніх чинників, що формують передумови саморозвитку територій. До внутрішніх умов саморозвитку територій віднесено: потенційні можливості території, соціально-демографічні передумови, інноваційно-інфраструктурний розвиток. До зовнішніх умов саморозвитку територій віднесено: інституціональне середовище, національна економічна політика, міжрегіональні зв'язки, соціально-політичне середовище. Сукупність внутрішніх та зовнішніх факторів і формують можливості для забезпечення саморозвитку територій. Зовнішні фактори впливу є однаковими для всіх територій, внутрішні є особливими по відношенню до окремого регіону. Визначено, що до ключових чинників ефективної реалізації саморозвитку територій належать: локалізація виробничого потенціалу регіону, структурно-організаційна впорядкованість стратегічних засад розвитку, інноваційна орієнтація регіональної політики, пріоритизація стратегічного цілепокладання у просторовому розвитку на основі сценарного планування, застосування кластерного підходу, стимулювання процесів взаємодії та узгодженості інтересів різних суб'єктів територій для забезпечення їх саморозвитку. Для забезпечення саморозвитку територій важливим є розбудова інституційно-правового підґрунтя функціонування територій на засадах саморозвитку, що передбачає належне нормативне закріплення повноважень органів місцевого самоврядування, механізмів фінансування та фіскальної децентралізації.

The purpose of the study is to substantiate the scientific, theoretical and applied aspects of ensuring the self-development of territories of Ukraine in

modern conditions. Self-development as an economic category is distinguished by its complexity and can be considered as a systemic continuous process of ensuring the balanced development of territories, based on the rational use of available resources, activation of potential opportunities and competitive advantages in order to increase the manageability of organizational and managerial, financial, infrastructural and social subsystems to ensure an improvement in the quality of life of the population. It is substantiated that the possibility of self-development of territories depends on external and internal factors that form the prerequisites for self-development of territories. The internal conditions of self-development of territories include: potential opportunities of the territory, socio-demographic prerequisites, innovative and infrastructural development. Such external conditions include: institutional environment, national economic policy, interregional relations, socio-political environment. The set of internal and external factors and form the opportunities for ensuring the self-development of territories. External factors of influence are the same for all territories, internal ones are specific to a particular region. It has been determined that the key factors for the effective implementation of self-development of territories include: localization of the production potential of the region, structural and organizational order of strategic principles of development, innovative orientation of regional policy, prioritization of strategic goal-setting in spatial development based on scenario planning, application of a cluster approach, stimulation of processes of interaction and coordination of interests of various subjects of territories to ensure their self-development. To ensure the self-development of territories, it is important to develop the institutional and legal basis for the functioning of territories on the principles of self-development, which provides for proper regulatory consolidation of the powers of local government bodies, financing mechanisms and fiscal decentralization.

Ключові слова: територія, регіон, саморозвиток, розвиток, соціально-економічна система.

Keywords: territory, region, self-development, development, socio-economic system.

Постановка проблеми. В умовах сучасних глобалізаційних трансформацій, посилення інтеграційних процесів, цифровізації економіки та глибоких суспільно-політичних викликів особливої ваги набуває проблема забезпечення ефективного та збалансованого розвитку територій. Ще більш гостро постало питання забезпечення соціально-економічного розвитку територій України під час воєнних дій. Одним із ключових напрямів її вирішення є формування стійких механізмів саморозвитку, які дозволяють територіям реалізовувати власний ресурсний, інноваційний і соціально-економічний потенціал незалежно від зовнішніх дестабілізуючих факторів. Актуальність дослідження проблематики щодо саморозвитку регіонів України ще посилюється наслідками воєнних дій, що призводять до руйнування та пошкодження засобів виробництва, внутрішньої міграції населення, релокації бізнесу тощо. Такі зовнішні впливи безумовно впливають на можливість забезпечення розвитку територій за рахунок власних ресурсів, можливостей, унікальних особливостей тощо.

Таким чином, на сучасному етапі суспільного розвитку однією з визначальних проблем забезпечення стабільності функціонування регіонів постає формування адекватних організаційних форм та інструментального забезпечення реалізації комплексної політики розвитку територій. Актуальність цього завдання зумовлюється впливом широкого спектра ризиків і загроз, породжених дією правового режиму воєнного стану, серед яких: поглиблення асиметричності просторового розвитку, загострення соціально-демографічних проблем, фізичне руйнування промислово-виробничого потенціалу окремих регіонів, а також трансформація систем внутрішніх та зовнішніх економічних зв'язків. Дослідження ролі та значення саморозвитку територій у сучасних умовах є вкрай актуальним, оскільки воно дозволяє сформуванати науково-обґрунтовані підходи до модернізації

регіональної політики, розробити ефективні організаційно-економічні механізми управління розвитком, а також забезпечити інтеграцію регіонів у єдиний простір сталого економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-прикладні аспекти забезпечення саморозвитку територій та механізми їх реалізації досліджувалися багатьма іноземними та вітчизняними вченими. Серед яких слід відмітити доробки іноземних науковців: Р. Волкера, Б. Ешейма, А. Ісакена, М. Кіттінга, Р. Путнама, М. Сторпера, Ч. Кіндлбергера, Д. Хагеса та ін.

Серед вітчизняних науковців слід відмітити праці: І. Вахович, А. Гальчинського, С. Гріневської [1], Б. Данилишина, М. Дергалюк [5], О. Іванової [2], М. Кизима [3], О. Лайко, І. Сторонянської, І. Топалової [4], І. Цимбалюк [7], М. Чумаченко, Т. Уманець, О. Якимчука [8] та ін.

Необхідно підкреслити, що питання пов'язані із саморозвитком територій не є новими і вже тривалий час є у полі досліджень науковців, проте, сучасні умови суспільного розвитку України вимагають подальших досліджень та розроблення концептуальних положень щодо саморозвитку територій.

Формування цілей статті. Метою дослідження виступає обґрунтування науково-теоретичних та прикладних аспектів щодо забезпечення саморозвитку територій України в сучасних умовах. Для досягнення поставленої мети авторами було:

- обґрунтовано актуальність та своєчасність дослідження;
- проведено контент-аналіз терміну «саморозвиток територій»;
- виокремлено внутрішні та зовнішні умови забезпечення саморозвитку територій;
- виокремлено чинники ефективної реалізації саморозвитку територій;
- надано авторське розуміння сутності поняття «саморозвиток територій».

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні тенденції суспільного розвитку характеризуються зростанням асиметричності

просторового розвитку, що посилюють соціально-економічні диспропорції та вимагають пошуку нових форм організації територіального управління, спрямованих не на розподіл ресурсів, а на використання власних ресурсів та забезпечення саморозвитку територій. У свою чергу, в умовах воєнних викликів та глобальної нестабільності постає потреба у відновленні та зміцненні ресурсної автономності регіонів, створенні передумов для їх фінансової самодостатності та інституційної стійкості.

Як вже відзначалось, широке коло науковців займається проблематикою забезпечення саморозвитку територій. Так, С. М. Гріневська [1] у своєму дослідженні визначає методологічний базис формування механізмів саморозвитку регіону з урахуванням його соціальних ресурсів за умов децентралізації управління. Авторка до механізмів формування саморозвитку регіонів відносить економічні, соціальні, політичні та культурні чинники, що сприяють здійсненню процесів саморозвитку регіонів.

С. М. Гріневська під саморозвитком вбачає «самостійний соціально-економічний розвиток регіону з максимальним використанням внутрішніх ресурсів на основі наявних конкурентних переваг і спроможністю забезпечувати збалансований самодостатній розвиток з метою покращення якості життя» [1, с. 58]. Метою саморозвитку, наголошує авторка, виступає не відокремлення, а розширення економічних зв'язків в регіоні, що дасть можливість у подальшому залучити додаткові виробничі ресурси. На наш погляд, налагодження зв'язків – це важливий чинник забезпечення саморозвитку регіону, але роль цих зв'язків передбачає набагато більше функціоналів, а ніж залучення ресурсів. Оскільки це і налагодження взаємодії з партнерами, у тому числі закордонними, підвищення конкурентоспроможності та просування власної продукції, заохочення бізнесу до взаємодії із місцевою владою, розширення інноваційної інфраструктури тощо.

І. О. Цимбалюк досліджує саморозвиток регіонів крізь призму інклюзивності в умовах фінансової децентралізації та обґрунтовує, що

«саморозвиток регіону передбачає спроможність просторової системи через спільне управління забезпечувати позитивну динаміку економічного, соціального та інфраструктурного розвитку за рахунок власних і залучених коштів, що сприятиме підвищенню рівня якості життя населення регіону за умов максимального його залучення до процесу активної діяльності й справедливого розподілу отриманих результатів на засадах інклюзивності» [2, с. 71]. У даному контексті необхідно зазначити, що авторка акцентує увагу на фінансових аспектах та фінансовій децентралізації. Але, в Україні вже запроваджено систему горизонтального розподілу міжбюджетних трансферів. При цьому, на наш погляд, саморозвиток – це не тільки розвиток за рахунок власних та залучених коштів, оскільки головним при саморозвитку територій є саме розрахунок на власні наявні ресурси та приховані можливості.

М. О. Кизим, О. Ю. Іванова розглядають саморозвиток через базовий потенціал (наявні та/або приховані ресурсні спроможності регіону) та акумулюючий (спроможність ефективно використовувати базовий потенціал регіону на базі формування стійких переваг вищого порядку регіону на конкурентному ринку) потенціал регіону [3, с. 16]. Також, автори виокремлюють критерії саморозвитку регіону, до яких відносяться: самофінансування, самоорганізація, самоуправління та самодостатність.

І. Топалова вважає, що метою саморозвитку регіонів є реалізація поставлених макроекономічних цілей та внутрішньо-регіональних системних цільових напрямів. Дослідниця зазначає, що «до саморозвитку спроможні не усі регіони. У цьому питанні важливим є не тільки наявність конкретного потенціалу, але й можливість нарощення комплексного потенціалу, розподіл сфер впливу, наявність кваліфікованого та мотивованого персоналу, вплив ендогенних факторів» [4, с. 226]. «Можливістю до саморозвитку відрізняються не усі регіони, оскільки виникають перешкоди: низький рівень управління та координації ...» [4, с. 226].

На наш погляд, до саморозвитку спроможні усі регіони, але ефективність та результативність саморозвитку може бути різною. Навіть

депресивні території за рахунок інноваційного, цифрового розвитку, фокусування на смарт-спеціалізації, розвитку інклюзивної економіки та креативних індустрій спроможні до саморозвитку. Філософія неспроможності регіонів до саморозвитку є неприйнятною, оскільки таке твердження апріорі знімає відповідальність з місцевої влади та органів самоврядування за соціально-економічний розвиток та призводить до концепції існування за рахунок інших регіонів.

Сьогодні процеси саморозвитку потерпають від наслідків воєнних дій. Дійсно, в окупованих та прифронтових територіях важко казати про самодостатність та забезпечення саморозвитку, оскільки руйнування, заподіяна шкода та збитки таких територій є занадто великими для їх подолання для відновлення інфраструктури, соціальної сфери, виробничого сектору тощо [6].

Можливість саморозвитку територій залежить від зовнішніх та внутрішніх чинників, що формують передумови саморозвитку територій (рис. 1).

До внутрішніх умов слід віднести:

- потенційні можливості території, що характеризуються природними ресурсами, виробничими потужностями, людським капіталом, територіальним розташуванням, інноваційним, інтелектуальним потенціалом тощо;

- соціально-демографічні передумови, що зумовлено кількістю та якістю трудових ресурсів, освітнім рівнем населення, міграційними та еміграційними процесами;

- інноваційно-інфраструктурний розвиток, що передбачає забезпечення повної доступності до цифрових технологій та комунікацій, розгалуженість транспортної та комунікаційної мережі, розвитку інноваційної інфраструктури та їх підтримки місцевими та регіональними органами влади.

Рис. 1. Зовнішні та внутрішні чинники забезпечення ефективної реалізації процесу саморозвитку територій

Джерело: побудовано авторами дослідження

Внутрішні умови забезпечення саморозвитку територій є унікальними та особливими, притаманними саме конкретним територіям. Зовнішні умови забезпечення саморозвитку є загальними для всіх територій. До таких зовнішніх умов слід віднести:

- інституціональне середовище, тобто сформоване організаційне та інституціональне нормативно-правове забезпечення для саморозвитку територій, що включає стабільність нормативно-правового забезпечення, розгалуженість та ефективність регуляторної бази, дієвість державної регіональної політики, наявність та чіткість формування стратегій розвитку їх дотримання;

- національну економічну політику, що забезпечує можливості бюджетного вирівнювання, доступність та прозорість розподілення ресурсів, визначає рівень фінансової децентралізації;

- міжрегіональні зв'язки, які можуть бути як між регіонами так і між регіонами та іншими державами, участь у кластерах, транскордонне співробітництво, поширення інтеграційних процесів та інтегрованості регіонів;

- соціально-політичне середовище, що характеризується політичною стабільністю, безпековістю розвитку, наявністю воєнної загрози тощо.

Сукупність внутрішніх та зовнішніх факторів і формує можливості для забезпечення саморозвитку територій. Зовнішні фактори впливу є однаковими для всіх територій, внутрішні є особливими по відношенню до окремого регіону. Таким чином, можна заключити, що усі території мають можливість до саморозвитку, але внутрішні умови, наявні ресурси та потенційні можливості територій формують різні здатності територій до саморозвитку.

Саморозвиток територій передбачає не лише відтворення та ефективне використання наявних ресурсів, але й формування здатності до інноваційної трансформації, інтеграції у глобальні економічні процеси на умовах рівноправного партнерства. Його значення проявляється у зміцненні

конкурентоспроможності підприємницького сектору, підвищенні стійкості регіонів до кризових явищ, а також у створенні соціально-економічних передумов для забезпечення гідного рівня життя населення.

У цьому контексті особливого значення набуває пошук дієвих механізмів забезпечення саморозвитку територіальних утворень. Такий підхід ґрунтується на концепції досягнення синергетичного ефекту від поєднання стабільних умов підприємницької діяльності з цілеспрямованою управлінською політикою, що сприяє оптимальному залученню ресурсного потенціалу регіону та розбудові міжрегіональних зв'язків.

До ключових чинників ефективної реалізації саморозвитку територій належать:

- локалізація виробничого потенціалу регіону задля досягнення ресурсної самостійності підприємств через досягнення ресурсної відносної автономності регіону з метою мінімізації економічної залежності та забезпечення стабільності постачання сировинних ресурсів для налагодження інноваційного конкурентоспроможного виробництва;

- структурно-організаційна впорядкованість стратегічних засад розвитку, що включає аналіз конкурентного потенціалу та ідентифікацію перспективних напрямів його реалізації;

- інноваційна орієнтація регіональної політики, яка передбачає імплементацію цифрових рішень, розвиток економіки знань та інклюзивних моделей зростання для забезпечення саморозвитку територій;

- пріоритизація стратегічного цілепокладання у просторовому розвитку на основі сценарного планування та формування дорожньої карти управлінських дій у різних варіантах розвитку зовнішнього середовища;

- застосування кластерного підходу, що забезпечує ефективну диференціацію територій відповідно до конкурентних переваг та сприяє формуванню коопераційних взаємозв'язків, у тому числі, за рахунок смарт-спеціалізації;

- стимулювання процесів взаємодії фінансових, виробничих, інфраструктурних, логістичних та інших складових, а також узгодженості інтересів різних суб'єктів територій для забезпечення їх саморозвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Саморозвиток як економічна категорія вирізняється комплексністю та може розглядатися як системний безперервний процес забезпечення збалансованого розвитку територій, заснований на раціональному використанні наявних ресурсів, активізації потенційних можливостей і конкурентних переваг із метою підвищення керованості організаційно-управлінських, фінансових, інфраструктурних та соціальних підсистем для забезпечення підвищення якості життя населення.

Для забезпечення саморозвитку територій важливим є розбудова інституційно-правового підґрунтя функціонування територій на засадах саморозвитку, що передбачає належне нормативне закріплення повноважень органів місцевого самоврядування, механізмів фінансування та фіскальної децентралізації. Це відноситься до чинників зовнішнього впливу на саморозвиток територій. У цьому контексті можна зазначити, що в країні вже закінчено проведення процесу децентралізації, у тому числі фінансової децентралізації і таким чином загальне інституціональне середовище для забезпечення саморозвитку територій вже створено.

Подальших досліджень вимагають питання щодо розроблення системи механізмів забезпечення саморозвитку територій в сучасних умовах.

Література

1. Гринецька С. М. Формування механізму саморозвитку регіону за умов децентралізації управління. *Економіка України*. 2016. № 9 (658). С. 56-69.
2. Іванова О. Ю. Лаптев В. І. Механізм саморозвитку регіонів в умовах проблемно-орієнтованого управління. *Бізнес Інформ*. 2017. № 1. С. 121-126.

3. Кизим М. О., Іванова О. Ю. Формування потенціалу саморозвитку регіонів України: теоретичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2015. Вип. 1 (45). С. 15-20.
4. Топалова І. Теоретичний базис саморозвитку соціально-економічної системи (регіону). *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 6. Т. 2. С. 223-230.
5. Тульчинська С. О. Дергалюк М. О. Розвиток регіональних економічних систем в умовах цифрової трансформації: монографія. Київ, Ви-во «7БЦ», 2025. 153 с.
6. Тульчинська С. О., Тульчинський Р. В., Стасюк О. В. Сучасні тенденції регіонального менеджменту сільського розвитку в умовах цифрової трансформації. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2025. №1(41). С. 201-210.
7. Цимбалюк І. О. Саморозвиток регіону на засадах інклюзивності в умовах фінансової децентралізації. *Збірник наукових праць ДонДУУ*. 2019. № 4 (24). С. 69-80.
8. Якимчук О. Шляхи оптимізації використання потенціалу регіону в умовах саморозвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2016. № 2 (31). С. 158-167.

References

1. Hrinevska, S.M. (2016), “Formation of the mechanism of self-development of the region under the conditions of decentralization of management”, *Ekonomika Ukrainy*, vol. 9, no. 658, pp. 56-69.
2. Ivanova, O.Yu. and Laptiev, V.I. (2017), “Mechanism of self-development of regions under the conditions of problem-oriented management”, *Biznes Inform*, vol. 1, pp. 121-126.
3. Kyzym, M.O. and Ivanova, O.Yu. (2015), “Formation of the potential of self-development of regions of Ukraine: theoretical aspect. Scientific Bulletin of

Uzhgorod University”, *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seria “Ekonomika”*, vol. 1, no. 45, pp. 15-20.

4. Topalova, I. (2022), “Theoretical basis of self-development of the socio-economic system (region)”, *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 6, no. 2, pp. 223-230.

5. Tulchynska, S.O. and Derhaliuk, M.O. (2025), *Rozvytok rehionalnykh ekonomichnykh system v umovakh tsyfrovoi transformatsii* [Development of regional economic systems in the context of digital transformation], Vy-vo “7BTs”, Kyiv, Ukraine.

6. Tulchynska, S.O. Tulchynskiy, R.V. and Stasiuk, O.V. (2025), “Modern trends in regional management of rural development in the context of digital transformation”, *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, vol. 1, no. 41, pp. 201-210.

7. Tsymbaliuk, I.O. (2019), “Self-development of the region on the principles of inclusiveness in the context of financial decentralization”, *Zbirnyk naukovykh prats DonDUU*, vol. 4, no. 24, pp. 69-80.

8. Iakymchuk, O. (2016), “Ways to optimize the use of the region's potential in the context of self-development”, *Stalyi rozvytok ekonomiky*, vol. 2, no. 31, pp. 158-167.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2025 р.